

TÜRK DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE KUYRUĞUN İŞLEVİ VE MİTOLOJİK KÖKENİ

Turan DEMİR*

Öz

İnsanoğlu düşünce sisteminde ruhsal âlemi sembolize etmek için mistik ve derin anlamlar içeren semboller kullanır. Soyut düşünce, inanç dünyasında evren algısını oluştururken kutsal varlıkların tasarımını zıtlıkların bütününden hareketle iyi ve kötü olarak somut varlıklar üzerinden yaratır. Semboller düşüncenin gücü ile oluşturulurken somut bir varlık üzerinden soyut düşüncenin yaratım gücü ilk ilhamını yeryüzünden alır. Yeryüzünde geleneksel dünya görüşüne bağlı olarak inançların ilk sembollerini de bitki ve hayvanlar oluşturur. İnsanoğlu özellikle yıllardır iç içe yaşadığı ve birçok şeyinden faydalandığı hayvanlara fiziksel ve biyolojik özelliklerine göre derin manalar yükleyerek inanç dünyasında görünen ile görünmeyeni birbirine bağlar. İlk zamanlardan itibaren yarı insan, yarı hayvan biçimindeki mitolojik varlıklar veya tanrılar kuyruklu olarak tasvir edilmiştir. Yarı insan, yarı hayvan şeklindeki karışık mitolojik yaratmalar, bilinçaltında insan ve hayvan bütünlüğünden hareketle kutsal alanı şekillendirme kaygısı ile yakından ilgilidir. Boğa, kurt veya yılan başlı ve kuyruklu mitolojik yaratmalar, varlıklar ve bu varlıkların uzuvları ile yapılan bir güç aktarımıdır. Hayvanların boynuzları, kafaları, yeleleri, ayakları gibi uzuvlarına da hayvandan bağımsız bir şekilde mistik bir anlam yüklenir. Bu uzuvların içinde sadece hayvanlara mahsus olan kuyruk göz ardı edilmiş derin bir manaya sahiptir. Mitolojide kuyruk, özellikle hayvan figürlerinin insanlarla olan ilişkisini simgeler. Ritüellerde, anlatılarda ve inanışlarda insanın çevresi ile kurduğu ilişkiyi ve bağı sembolize eden kuyruk; ölümün ve kötülüğün bir işareti olarak karşımıza çıkar. Kuyruk; ritüellerde, anlatılarda ve inanışlarda hayvan sembolizmi bağlamında hayvan bedeninin bir tamamlayıcısı olmaktan ziyade insan-hayvan ilişkisini ruhsal alana taşıyan ve insanın doğaüstü varlıklarla bağlantı kurmasını sağlayan bir semboldür. Türk halk inançlarında Şeytan veya cinler kuyruklu olarak tasavvur edilmiştir. Kuyruk bu bağlamda doğaüstü varlıkların kötü niyetli veya tehlikeli olduğunu gösteren bir işarettir. Bu inanışın kökeni, hayvanların kuyruklarının bilinmeyen ve gizemli yanlarını çağrıştırmaktan kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada Türk mitolojisinde kuyruklu olarak tasavvur edilen ruhsal varlıklar ve varlıkların işlevleri araştırılarak kuyruğun Türk kültür dairesinde yer alan anlatı, inanış ve ritüellerdeki işlevleri örnekleri ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Mit, Hayvan Sembolizmi, Kuyruk, İnanış.

* Dr., Samsun İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Samsun/Türkiye, demirturan46@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0068-7442.

THE FUNCTION OF THE TAIL IN THE TURKISH THOUGHT SYSTEM AND ITS MYTHIC ROOT

Abstract

Human beings use symbols that have mystical and deep meanings to symbolize the spiritual realm in their thought system. Abstract thought, while creating the perception of the universe in the world of belief, creates the design of sacred beings as good and evil through concrete beings based on the whole of opposites. While symbols are created with the power of thought, the power of creation of abstract thought through a concrete being takes its first inspiration from the earth. Depending on the traditional worldview on earth, the first symbols of beliefs are plants and animals. Mankind connects the visible and the invisible in the world of beliefs by attributing deep meanings to animals, which they have been living with and benefiting from for years, according to their physical and biological characteristics. From the earliest times, various mythological beings and gods have been described with tails. Mixed mythological creations in the form of half human and half animal are closely related to the subconscious concern of shaping the sacred space based on the unity of human and animal. Mythological creatures with bull, wolf or snake heads and tails are a transfer of power through beings and their limbs. Limbs of animals such as horns, heads, manes and feet are also attributed a mystical meaning independent of the animal. Among these limbs, the tail, which is unique to animals, has a deeper meaning that has been overlooked. In mythology, the tail symbolizes the relationship of animal figures to humans. In rituals, narratives and beliefs, the tail, which symbolizes the relationship and bond that humans establish with their environment, appears as a sign of death or evil. In the context of animal symbolism in rituals, narratives and beliefs, the tail is a symbol that carries the human-animal relationship into the spiritual realm and enables humans to connect with supernatural beings, rather than being a complement to the animal body. In Turkish folk beliefs, devils or jinns are envisioned with tails. In this context, the tail is a sign that supernatural beings are malicious or dangerous. The origin of this belief stems from the fact that the tails of animals evoke unknown and mysterious aspects. In this study, the functions of spiritual beings and beings with tails in Turkish mythology were investigated and the functions of the tail in narratives, beliefs and rituals in the Turkish cultural circle were tried to be revealed with examples.

Keywords: Culture, Myth, Animal Symbolism, Tail, Belief.

Giriş

Mitik düşünce, evren tasavvurunu zıtlıkların bütününden oluşturur ve kendi içinde doğayı kategorize ederek sembollerle inanç dünyasını şekillendirir. Doğadaki her unsur insan hayatı için işlevlerine göre ruhsal bütünlemenin parçalarını oluşturur. Mitik düşüncede gök, yer ve yeraltı evrensel düzenin genel sembolüdür. İnsanoğlu, yer içinde var olanları, aklının süzgecinden geçirerek gök ve yer altı ile ilişkilendirerek ruh tasavvurunu oluşturur.

İlkel toplumlarda soyutlama gücü, inanç dünyasının şekillenmesinde rol oynayan aşkınlıkla yakından ilgilidir. Soyut düşünce, evren algısını oluşturan katmanlardaki kutsal varlıkların tasarımını “iyi” ve “kötü” şeklinde dünyadaki gözle gördüğü somut varlıklar üzerinden yansıtır. Yerde var olan bitki ve hayvanlar kutsal alanla bağlantı kurmada en çok başvurulan varlıklardır. Avcı-toplayıcı dönemde beslenme için dış faktörlere bağlı olarak avı yakalama hırsı, av hayvanının ruhunu ele geçirme ve onun her şeyine hâkim olma anlayışı ile başlar. Büyüsel etki ile mağara duvarlarına büyücü ve av hayvanı resmi çizmenin kökeninde de bu anlayış yatmaktadır. Nitekim mitolojik unsurlarla örülü Oğuz Kağan Destanı’nda da güçlü bir avcı olan Oğuz Kağan, insanlara ve doğadaki diğer canlılara zarar veren canavar kıyatı öldürdükten sonra onun gücünü ele geçirir ve tam bir alp olur. Söz konusu bu ilişkinin başka örneklerini Dede Korkut Kitabı’nda da görmekteyiz. Dede Korkut Kitabı’nda alplar ve beyler karşılarındaki olağan veya olağanüstü varlıkları yenerek onların güçlerini alıp erginleşirler.

Bitki ve hayvanlar ile soyut düzlemde kutsal alanla ilişki kurulmaya çalışılıp inanç dünyası şekillendirilirken bu bitki ve hayvanların biçimleri ve insana olan faydaları ön planda tutulmuştur. Eliade’ye göre semboller, insanı kutsal olanla ilişkili kılan ve onunla bütünleşmeyi sağlayan değerli araçlardır (2009: 423). Büyüsel etki ile insanoğlu çoğu zaman taklit edip kendini kutsal kabul edilen sembolleşmiş bitki ve hayvanlara benzeterek veya temas yolu ile onlarla bağ kurarak bu bitkilerin ve hayvanların güçlü yanlarını kendine aktarmaya çalışmıştır. Şamanın bir ayin esnasında kostümünde taşıdığı hayvan uzuvlarını veya davulundaki resimleri kullanarak kutsal güç ile bağ kuracağına inanması buna iyi bir örnektir. Özellikle hayvanların kendisini temsilen parça bütün ilişkisine bağlı olarak uzuvları, toplumların inanç dünyasının şekillenmesinde, halk inanışlarına ve sanatına taklit yoluyla aktarılmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

Havyan sembolizmi bağlamında düşünce, bazı hayvanları tanrısal bazılarını da kötücül birtakım güçlere ilişkilendirmiştir. Bu inanma neticesinde hayvanları ve onun bazı uzuvlarını inanç dünyasına ve günlük hayatlarına iyi ya da kötü anlamda dâhil etme konusunda etkili olmuştur. Bir hayvanın fiziksel özellikleri dikkate alındığında tamamen kendisi kutsal bir alana bağlandığı gibi bazen de boynuzu, kafası, derisi, kemikleri veya tüyleri gibi parçaları da kutsal alana bağlanmada bir araç olmuştur. Söz konusu bu parçalardan biri de kuyruktur.

Havyanın önemli bir uzvu olan kuyruk, mitolojik bir simge olarak toplumların inanç dünyasında önemli bir rol oynamaktadır. Kuyruk, Türk kültüründe yardımcı ruhlarda, demonik varlıklarda ve geçiş dönemleri ritlerinde öbür dünyadaki yaşam için bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Türk Mitolojisinde Kuyruklu Ruhlar

Türk kültürünün oluşum evrelerinde hayvanlar birer sembol olarak inanç dünyasında kendine geniş bir yer bulmuştur. İnsan, kendini ve evrenin yaratılışını anlamlandırmada bazı hayvanları yaratılışı başlatan aracı olarak görmüştür. Bu da totemizm inanışının doğmasına neden olmuştur. Totemizmde topluluklar bazı bitki ve hayvanları ata/ana olarak kabul etmiştir. Özellikle ata/ana olarak kabul edilen hayvanlara büyük saygı duyulmuş ve onların fiziki özellikleri inanç dünyasında birer sembol olarak kabul edilmiştir. Bir hayvanın boynuzu, yelesi, derisi, kafatası, kemikleri ve kuyruğu koruyucu birer ruh veya zihinde yaratılan demonik varlıkların tasvirinde sıkça kullanılmıştır. Türk kültür dairesinde koruyucu ruhlar veya demonik varlıklar yarı insan, yarı hayvan olarak tasavvur edilmiş ve birçoğuna kuyruk eklenmiştir. Söz konusu bu varlıkları şunlardır:

1.1. Ak Ene (Ak Ana): Türklerin mitik düşünce sisteminde yaratılışı başlatan ruhtur. Bahaeddin Ögel’in aktardığına göre Vasili İvanoviç Verbitsky tarafından derlenen yaratılış mitinde su içinde yaşayan Ak Ene, Tanrı Ülgen’e yaratma ilhamını veren yardımcı ruhtur (1993: 433). Yaratılıştaki bu rolü

nedeniyle Ak Ene bir demiurg olarak da nitelendirilebilir (Uysal ve Genceli, 2021: 216). Ak Ene, Altay mitinde su kültü ile ilişkili bir ruhtur. Deniz Karakurt' a göre Altay Türklerinin mitolojide deniz tanrıçasıdır. Ak Ene, ışıktan bir bedene sahiptir ve başında gücünü simgeleyen taç benzeri boynuzları ile tasavvur edilmiştir. Ayrıca Ak Ene, su kültü ile ilişkili olduğu için denizkızı gibi uzun bir balık kuyruğuna da sahiptir. Bu kuyruk, maviye çalan bir renktedir (2012: 44). Balık kuyruğu ile tasvir edilen Ak Ene'nin kuyruğunun mavi renkli olması onu göksel bir simge haline getirmiştir.

1.2. Yayık Han: Türk mitolojisinde Tanrı ile insan arasında aracı olan önemli bir yardımcı ruhtur. Yayık Han, Tanrı Ülgen tarafından insanları koruması için gökten yeryüzüne indirmiştir. İnsanların Tanrı Ülgen için kestiği kurbanları Yayık Han kutsal alana götürür. Yayık Han, beyaz bir kamuflaj ile tasvir edilir ve tasvirler kulak, kol, ayak ve kuyruk eklenir. Bu şekilde hazırlanan Yayık tasvirleri beyaz kıldan yapılmış bir ipe ayın yapılacak alana götürülür ve iki kutsal kayın ağacı arasına asılır (Anohim, 2006: 14). Koruyucu ruh olarak Yayık Han'ın tasvirlerine eklenen kuyruk, onun kurban hayvanlarını Tanrı Ülgen'e götüren bir ruh olarak hayvanlarla yakından ilişkisi olduğunun bir göstergesidir.

1.3. Duyar Han: Türk mitolojisinde zulüm tanrısıdır. Duyar Han, Tanrı Ülgen tarafından ateşten yaratılmıştır. Duyar Han, boynuzlu, kuyruklu olarak tasvir edilir. Duyar Han'ın alnının ortasında tek gözü vardır ve yarı insan, yarı şeytan şeklindedir (Karakurt, 2012: 290). İşkence ve zulüm tanrısının yarı insan, yarı şeytan olarak betimlenmesi kaos ile ilgili bir durumdur. Mit, normal bir insandan farklı, korkunç bir tip olarak Duyar Han'ı kaos ortamını sezdirecek şekilde tek gözlü, boynuzlu ve kuyruklu bir şekilde yaratmıştır.

1.4. Yutpa: Türk mitolojisinde yerin altında yaşayan demonik bir varlıktır. Abdulkadir İnan'a göre Erlik'in sarayı kara demirden yapılmış olup etrafı duvarla çevrilidir. Erlik'in sarayı dokuz ırmağın Toybadım ırmağına döküldüğü yerde kurulmuştur. İnaniş'e göre Erlik'in sarayını Yutpa ve Abra denilen iki korkunç yılan korumaktadır (1976: 66). Yutpa, çatal kuyruklu ve dört ayaklı olarak tasvir edilir. Şamanların manyak adı verilen elbiselerinde paralel bir şekilde yukarıdan aşağıya doğru sicim tutamları sallanır. Bu sicimler manyağın omuz arkasında yer alır (Anohim, 2006: 50-51). Kuyruklu olarak tasvir edilen Yutpa, şaman elbisesinde bu sicimlerle şamana kuyruklu bir hal verir. Yutpa, Erlik'in koruyucusu olan bir yılanıdır. Yılan karmaşık yapısından dolayı yeraltı ile ilişkilendirilir ve Türk kültüründe Erlik'e yardım eden demonik bir varlık olarak kabul edilir.

1.5. Su İyeleri: İyeler, Türk kültüründe doğa unsurlarının içinde bulunan koruyucu ruhlardır. İyelerden hem korkulur hem de onlara saygı duyulur. Su, hayatın temel kaynağıdır ve ilkel düşünce, bu temel kaynağı inanç dünyasında önemli bir yere koyarak onun koruyucu ruhunu su iyesi olarak yaratmıştır. İbrahim Dilek'e göre su iyeleri Ülgen'den sonra gelen büyük bir yardımcı ruh ya da çok kuvvetli bir iye olarak kabul edilir (2021: 210). Su kültüne bağlı olarak su iyeleri balık kuyruklu olarak tasvir edilmiştir. Türk kültüründe Tanrı'ya yaratma ilhamı veren Ak Ene'nin balık kuyruklu olarak tasvir edilmesi daha sonra su ile ilgili ruhların da kuyruklu tasvir edilmesine neden olmuştur. Ayrıca su iyesinin boynuzlu tasvir edilmesi, tanrısallık göstergesi olan boynuz kültürüyle ilgilidir.

1.6. Obur Ruhlar: Türklerin düşünce sisteminde obur ruhlar ölüm ile ilgili olup ölen kişinin ruhunu ele geçiren demonik varlıklardır. Mehmet Alparslan Küçük'e göre Türklerde ölüm genel olarak kötü ruhların insanı hasta edip öldürdüğüne veya insan ruhunun çalınıp yer altına götürülmesi ile oluştuğuna inanılır. İnaniş'e göre ölüm, Cehennem ilahı Erlik'in yeryüzüne gönderdiği elçisi "Aldaçılar" aracılığıyla insanların ruhlarının yakalanarak hayatlarına son vermesi ile meydana gelmektedir (2017: 32). Ölüme sebep olan obur ruhlar ölü bedeni yiyerek beslenirler. Obur ruhlar, Türk inanç sisteminde Erlik ile ilişkilendirilmiş ve ölü bedenleri yiyen köpek ve kurtlara benzetilerek kuyruklu olarak tasvir edilmiştir.

1.7. Cazı/Kuyruklu: Cazı veya Kuyruklu, insanlara zararı olan bir kara iyedir. Yaşar Kalafat'a göre cazı veya kuyruklu insanlara genellikle kedi veya örümcek şeklinde görünür, loğusa kadınlara musallat olur, anne ve bebeğinin ciğerini yiyerek öldürür. Bu kara iye adından da anlaşılacağı gibi kuyruklu bir yaratıktır. Bazı yörelerde "Poçikli" adı ile de bilinir. Bu kara iyenin bir parmak büyüklüğünde olduğuna ve kuyruğunun sadece suda görülebildiğine inanılır. Can alacak cazının canı almadan evvel kuyruğunun sızladığına inanılır (2011: 107-108). Türk halk inançlarında demonik varlıklara kuyruk eklenerek korkunçluğu artırılmış ve ölüm ile ilişkilendirilmiştir.

Gözle görülmeyen varlıkların tasarımlarında bilinçaltı büyük bir rol oynar. Dış dünya ile bağlantımızın şekillendiği bilinçaltı, semboller dünyasıdır. İnanç dünyamızı şekillendiren semboller dış dünyadan kopuk değildir ve insanoğlu çevresinde gördüklerinin bir parçasını düşüncesinde yarattığı varlıklara ekleyerek sembolleştirme yapar. Türkler avcı göçebe hayat tarzına bağlı olarak hayvanlarla iç içe yaşamış ve onları günlük hayatlarının bir parçası olarak görmüştür. Türkler, inanç sistemlerini yaratırken de bu hayvanların işlevlerine göre kuyruklarını inandıkları ruhlara ekleyerek kuyruğun ait olduğu hayvanın işlevine göre iyi ve kötü olarak bu ruhları ayırmıştır. Tabiatüstü güçlere üstünlük katmak için dış dünyadaki tasavvurları yaratmada ruhsal güce büyük bir önem verilmiştir. İnsanoğlu düşüncesinde yarattığı bu ruhlara, mana gücü yüklü hayvanların uzuvlarını ekleyerek onlara hükmetmek istemiştir. Animist düşünce, çevresini şekillendirirken fayda zarar ekseninde hareket ederek ruhu bir şekle büründürmek için çevresindeki dış kuvvetten yararlanmıştır. Totemik bir etki olarak da düşünebileceğimiz bu yapı sayesinde Türklerin inanç dünyasında ruhlar yarı insan, yarı hayvan olarak tasarlanmıştır.

2. Anlatı, İnanış ve Ritüellerde Kuyruk

Mitik düşüncede inanç dünyasında tasarlanan kuyruklu ruhlar daha sonra anlatı, inanış ve ritüellerde kendine geniş bir yer bulmuştur. Türkler devlet sembollerinde, cenaze törenlerinde, destan ve efsanelerinde ait olduğu hayvanın kült değerine göre kuyruk önemli bir işleve sahiptir.

İslamiyet öncesi dönemde hayatı anlamlı kılan doğum ve ölüm etrafında çeşitli ritüeller sergilenmiştir. Dünyaya gelme bir ilk iken ölüm bir son olarak kabul edilmemiş ve ölüm öncesinde ve sonrasında mitin anlamlandırdığı öteki dünya etrafında sergilenen ritüellerde atın kendisi ve kuyruğu Türk inanç sisteminde önemli bir yere sahiptir. İbrahim Kafesoğlu'na göre eski dönemde Türklerde ölüm halinde yas törenleri düzenlenir, ölünün bulunduğu çadırın etrafında atlarla dolaşılır, saçlar kesilir, saç-baş dağıtılır, yüz ve kulak bıçakla kesilerek kan akıtılır, ölenin atının kuyruğu kesilerek kurban edilir (1977: 303). Atın kuyruğunun kesilmesi Türk kültüründe bir yas alametidir. Abdulkadir İnan'a göre atın dul bırakılması "At Tuldav" Türkler arasında ölünün hayatta iken bindiği atın kuyruğunun kesilmesidir. At kuyruğu, Türkler arasında evde, otağda, atın boynunda, mezarda, başta, savaşta ise yiğidin mızrağında semboldür. Türkün atı, onun en yakın dostudur. Bir Türk savaşçısı ölürse atı da bu savaşçının karısı gibi dul kalmış sayılır ve atın kuyruğu kesilir. Altaylar bölgesinde bulunan Pazırık kurganlarından çıkarılan donmuş atların kuyruklarının kesik olması, bu geleneğin ne kadar eskiye dayandığını göstermektedir (İnan 1986: 199). Melikşah'ın çok sevdiği oğlu Davud'un ölümü üzerine yapılan cenaze töreninde İsfahan'da toplanan Türkler, saçlarını çözerek ağladılar, saçlarını ve atların kuyruklarını kestiler. Atlara kara çullar örtüp eyerlerini ters çevirdiler (Çoruhlu, 2002: 185).

Türk kültüründe ölüm sonrasında yas alameti olarak at kuyruğunun kesildiği gibi Türk süvarileri savaş öncesi de atlarının kuyruklarını bağlayarak bir nevi ölüme hazırlık yaparlar. Emel Esin'e göre Hunlarla savaşları gösteren Çin taş oymalarında Türk atlarının kuyrukları bağlıdır ve Türkler, muharebe ve av için kullandıkları atların kuyruklarını bağlarlar (2006: 272). Altay bölgesinde Pazırık kurganında kuyruğu kesilmiş atların haricinde kuyrukları örülerek üç kuşaklı bir melik haline getirilmiş, kurganda bulunan atlardan birisinin de kuyruğu iç içe kıvrılmak suretiyle daire şeklinde toplanmış atlar bulunmaktadır (Yılmaz ve Toraman, 2020: 749). Türk süvarilerinin mücadele öncesi atlarının kuyruklarını kesmeyerek düğümlemesi veya örmesi ölüm öncesi ölüme hazırlık evresidir. Bu da kuyruk ve ölüm yani sonsuzluk arasındaki bağı bize göstermektedir. Muharrem Ergin tarafından hazırlanan Dede Korkut Kitabı'nda, Beyrek'in öldüğü İç Oğuz- Dış Oğuz mücadelesini anlatan boyda Kazan'a düşman olan Aruz, aracılık yapması için Beyrek'i çağırır ve ona Kazan'a karşı kendileriyle iş birliği yapmasını önerir. Beyrek, bu teklifi reddedince Aruz tarafından kılıçla ağır yaralanır. Yaralanan Beyrek'i otağına götürürler ve Beyrek adamlarına:

Yiğitlerim yerinizden kalkın

Ak boz atımın kuyruğunu kesin

Arku Beli Ala dağdan geceleyin aşın

Akıntılı güzel suyu delip geçin

Kazan'ın divanına koşup varın,

Ak çıkarıp kara giyin

Sen sağ ol Beyrek öldü diyin... (2018: 248) diyerek seslenir. Beyrek öleceğini anlayınca vasiyet olarak atının kuyruğunun kesilmesini istemiştir.

Saadettin Gömeç'e göre Türklerde bir savaşçı öldüğünde atı kurban olarak kesilirdi. İslamiyet ile birlikte bazı Türk boylarında at kurbanları son bulmuştur. Müslüman Türkler arasında at kurban edilmeyip kuyruğu kesilerek doğaya bırakılır. Bu atlara kimse binemez ve dokunamazdı. Bu uygulamaya "tullamak" denilir ve sahibi olan Türk savaşçı öldüğü için atın da dul kaldığına inanılırdı. Yas alameti olarak da attan kesilen kuyruk bir sırtın ucuna takılarak tuğ yapılır ve savaşçının mezarına dikilirdi (2016: 830).

Ölen bir savaşçının atının kuyruğunun kesilmesi uygulaması yakın geçmişte yapılan Türk cenaze törenlerine yansımıştır. Ölen kişinin atından ziyade cenaze törenine katılan atların da kuyrukları kesilmiştir. Ahmet Yılmaz ve Ali Toraman'a göre Sultan Tuğrul Bey için düzenlenen yas törenine katılanlar atlarının kuyruklarını kesmiştir. Yavuz Selim'in yeğeni Süleyman Bey'in ölümü üzerine Mısır'da düzenlenen cenaze töreninde tabutun önüne kuyrukları kesilmiş ve eyerleri ters çevrilmiş atlar yürütülmüştür (2020: 754-759).

Türkler arasında yas alameti olarak sadece atın kuyruğu kesilmez. Yaşar Kalafat'ın tespitine göre Kazaklarda ölünün gömüldüğü zaman, arkada bıraktığı eşinin ve kızlarının saçları da kesilir. Bu kesilen saçlar ölü ile beraber ve diğer eşyaları ile birlikte mezara gömülür (2011: 665). Bu büyüsel uygulamada ölüm ruhunun geride kalanlara bulaşmaması için kuyruk gibi örülen saçlar kesilir.

Türklerde atın kuyruğu onun sahibinin kaderidir. Atın kuyruğunu kesmek sahibini ölü kabul etmektir. Şamil Gacar'ın tespitine göre günümüzde yörük obalarında sahipli bir atın kuyruğunu kesmek atın sahibine büyük bir hakaret olarak kabul edilir. Ayrıca atın sahibi genç yaşta hayatını kaybederse genç bir kadın veya ölen kişi evliyse atın kuyruğundan bir parça kesilir ve kimseye söylemeden bir yerde yakılır (2020: 125). Bu uygulamada atın kuyruğunu yakmak ve bu işlemi gizlemek ölüm ruhunu hayatta kalan kişilerden uzak tutmak amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra eski Türlerde, kansız kurban sınıfına giren kuyruğu kesilen atın doğaya salınması ve bu ata zarar vermenin bir tabu olması da kuyruğun uygulamalardaki önemini ve işlevini gözler önüne sermektedir.

Uygur metinli Oğuz Kağan nüshasında Oğuz "*olsun dediler. Onun resmi budur* "

diyerek tanıtılır. Fuzuli Bayat'a göre Uygur harfleriyle yazılmış Oğuz Kağan nüshasında gök renkli öküz, Oğuz'un dünya modelindeki yerini simgeler (2017: 41). Oğuz ve onun dünya modeli arasında bağ kurulan öküz resmine dikkatle bakıldığında kuyruk kısa ve kafaya göre daha belirsizdir. Boynuz ve kafa dünya modelinde tanrısallık ve hükümdarlığın sembolü iken ölümü sembolize eden kuyruk geri plana itilmiştir. Nuray Bilgili'ye göre Oğuz Kağan'ın en eski görsel tasvirleri boynuzludur ve Oğuz ile öküz kelimesi arasında bir bağlantı vardır. Türklerde alplerin ve hakanların amblemi üzerinde "yaban öküzü" resmi olan bir bayrak bulunur. Ölen alplerin mezarlarına öküz cinsinden olan "kotuz" kuyruğu bağlanırdı ve üzerinde boğa sembolü olan bir bayrak dikilirdi. Bu sembollerle her zaman kozmolojik bir bağ kurulmuştur. (2020:4). Eski Türklerde özellikle boğa ya da öküz alplık ongunudur (Çoruhlu, 2002: 145). Bu hayvanların kuyrukları da ölen savaşçının yas alameti olarak mezarına dikilirdi. Oğuz Kağan Destanı'nda evren tasavvuru "*gökyüzü çadır, güneş ise tuğ*" şeklinde sembolleştirilmiştir. Bu anlayışla Türk çadırlarının tepesine veya çadır direklerine kuyruklar asılmıştır. Türk geleneğine göre bunun günümüze yansımaları Güneydoğu Anadolu bölgesi Türkmenlerinin çadırlarının tepesine diktikleri öküz kuyruklarında açıkça görülür (Ögel, 1991: 147). Türklerin inanç dünyasında bu uygulama ile sembolik olarak yaşam ve hükümdarlık için hayvan başı veya boynuz kullanılırken ölüm ve ölüm sonrası yaşam için kuyruk kullanılmıştır.

Tarihte Türk devletlerinin bayraklarında ve tuğlarında çeşitli hayvanlara ait motifler sıkça görülür. Bahaeddin Ögel'e göre Göktürkler'in tuğlarının en üst kısmında altından yapılmış bir kurt başı bulunurdu. Bu kurt başı bulunan tuğun altına da kurban ettikleri at veya yak öküzünün kuyruğu bağlanırdı (2001: 78). Tuğ, tüy anlamındadır ve geç dönem Türkçe sözlüklerden Lehçe-i Osmanide tuğ sözcüğünü aslında kuyruk ve tüy manasında "*kutas kuyruğundan yapılan alem*" şeklinde görmektediriz (User, 2007: 846). Altay Türklerinin sancakları kıl tutamları ya da hayvan kuyruklarıyla süslenmiştir. Dokuz Tibet öküzü ya da atın kuyruğunu bayrağa bağlamak Türk-Moğol halklarında

yaygın bir gelenektir. Eskiden hayvanın sahip olduğu tüm gücünün kuyruğunda bulunduğu inanılırdı. Türkler bayraklarını önce yak öküzünün daha sonra atların yele kıllarından yapmıştır. Her kavmin kendi bayrağı üzerinde kurt, ejderha, hilal gibi sembolleri de vardı. Türkler, İslamiyet'e geçtikten sonra sancaklarda dinsel yazılar öne çıksa da kuyruğun simgeselliği kaybolmamıştır ve Osmanlı devleti sonuna dek bayrak üzerinde bu süse yer vermiştir (Roux, 2005: 385-386). Devleti simgeleyen bayrak ve tuğların üzerindeki motifler ulusal kimliği ve düşüncüyü yansıtır. Bayrak ve tuğlardaki hayvan başları yaşamı simgelerken kuyruk, ölümü yani sonsuzluğu simgelemektedir.

Kuyruğun ölüm ile ilişkisi Mersin'de anlatılan Şahmaran efsanesine de görülür. Nilgün Çıblak'ın Mersin'de derlediği *Şahmaran ve Camsab Efsanesine* göre Tarsus padişahı, ölümcül bir hastalığa yakalanır. Hiçbir hekim padişahın hastalığına çare bulamaz. Padişahın veziri, bu ölümcül hastalığın Şahmeran'ın etinin yenilmesiyle geçeceğini söyler. Şahmaran'ın baş kısmının et suyu şifa ve güç, kuyruk kısmının et suyu da zehirdir. Efsaneye göre kuyruk etinin suyunu içen vezir zehirlenerek ölürken baş etinin suyunu içen padişah iyileşir (2007: 188). Hayvan sembolizmi bağlamında Şahmaran'ın kuyruğu ölüm ile baş kısmı ise şifa ve güç ile ilişkilidir.

Türk dünyası destanlarında genellikle demonik varlıklar kuyruklu olarak tasavvur edilir. Metin Ergun'a göre Er Sogotoh Destanı'nın Böhtlignk varyantında geçen bir olayda yabancı bir atlı eve yaklaşır ve kapıya vurduğunda evin doksan direği yerinden oynar. Ev sahipleri korkudan saklanırlar, bir tek ihtiyar kadın Simehsin evden çıkıp tek gözlü, tek kollu, tek bacaklı, demir giysilere bürünmüş üç bacaklı demir at üzerinde Abaasıyı görür. Abaası, ihtiyar kadın Simehsin'e bakar ve şöyle der: *"Adım Üller Eting (Gürleyen Şimşek) oğlu Buura Dohsun'dur, ülkem cehennemdir; topraklarım kara külden, evim kızıl kordan, ülkemde yaz ateşten sıcak, kor taşlarla beslenirim, ateşle susuzluğumu gideririm, ölümsüzüm, insanların ise kolsuz, bacaksız, sivri boynuzlu ve kuyrukludurlar. Ben ölüm saçarım, kötülük ve felaket getiririm."* (2013: 417). Abaasının ülkesindeki insanların kolsuz, bacaksız, boynuzlu ve kuyruklu tasvir edilmesi ve bu yaratığın insanları öldürmesi hafızada korkunç bir imaj çizmek içindir. Ölüm saçan bir varlığın kuyruklu tasvir edilmesi inanç dünyasında şeytanın da kuyruklu olarak tasvir edilmesi ile yakından ilgilidir.

Destan kahramanlarının bir yaratıkla mücadele etmesi ve onu öldürmesi kahramanın kaos ortamına son vermesidir. Destanlardaki yarı insan, yarı hayvan varlıklar kaos ormanının göstergesidir ve insanlığa zarar verirler. Özellikle yarı insan, yarı hayvan motifli ejderler destanlarda kaos ortamının ortadan kalkması için öldürülmesi gereken bir varlıktır ve bu varlık güçlü kuyruğu ile tasvir edilir. Süleymanov ve diğerleri tarafından hazırlanan İzel Menen Yayık Destanı'nda kahraman İdil Batır, Akbozat'ın üzerinde ormana girer ve orada kara dev ile karşılaşır. İdil Batır, ormanda yaşayan tüm canlılara zarar verip korku oluşturan bu ejder devini öldürerek insanları kurtarmak ister. Bu destanda su altında yaşayan dev, kuyruklu olsa da yarı insan olup üç başlı ve çok heybetli kara bir ejder devi olarak betimlenmiştir (2014: 171). Anlatılarda insanları öldüren fantastik yaratıklar kuyruklu olarak tasvir edilmiş ve kuyruklu varlıklar etrafına ölüm saçmaktadır.

Türklerde kötü ruh algısı şeytan ile birleşmiştir. Celal Beydili'ye göre Türk mitolojisinde yeraltı ruhlarına şeytan denilmesi İslamiyet'in kabulünden sonra bir gelenek haline gelmiştir. Türkler, Şeytan'ı boynuzlu, kuyruklu ve genelde tek gözlü olarak tasvir etmiştir (2004: 529). Hakas rivayetlerinin birinde bir kadın sahibe, üç yılını alt dünya denilen yerde geçirir ve oradan üst dünyaya gelir. Yolculuğu esnasında alt dünyada insanlar ölüyor diyerek şaman çağırdıklarından bahseder ve gelen şamanın kuyruğu ve boynuzlarının olduğunu söyler. Ancak aslında bu şamanın Şeytan olduğunu anlar (Lvova ve vd. 2013: 103). Kuyruğun Şeytan ile özdeşleştirilmesi Şeytan'ın ölümcül tarafı ile ilgili olup bu durum Anadolu'da anlatılan efsanelerde de görülür. Deniz Gezgin'in tespitine göre eşeğin Türkler arasında hoş görülmemesinin nedenlerinden biri Nuh tufanında Nuh peygamber, hayvanları gemiye alırken Şeytan'ın gemiye girmesine izin vermemesi üzerine Şeytan'ın eşeğin kuyruğuna tutunarak gemiye girmesidir (2014: 83). Şırnak'ta anlatılan efsaneye göre ise Şeytan, Nuh peygamberden gizli olarak gemiye binmek için tüm hayvanlara yalvarır ancak hiçbiri ona yardım etmek istemez. Sadece eşek Şeytan'ın vaatlerine kanar ve onu kuyruğunun altında saklayarak gemiye bindirir (Zeyrek, 2023: 182). Anadolu'da bu anlatılan efsanelere göre rüyada eşeğin kuyruğunu görmek ölüme yorulur. Malatya'da rüyada eşeğin kuyruğunu tutmak ölümün habercisi sayılır (Karaağaç, 2013: 219). Anadolu efsanelerinde hayvan sembolizmi bağlamında kuyruğun Şeytan ve ölümle ilişkilendirildiğini açıkça görebiliriz.

Ahmed Yesevî ile ilgili anlatılan bir menakıpnamede kötülük göstergesi olarak cezalandırılan insanlar kuyruklu kalmışlardır. Fuad Köprülü tarafından nakledilen menakıpnameye göre Ahmed Yesevî'ye iftira atılmıştır. Sûriler bir gün onu hırsızlıkla suçlamak için bir plan tertip etmişler. Bir sığırı parçalayıp gizlice tekkenin içine getirip bırakmışlar. Hava sıcak olduğundan müritler dışarıda vakit geçiriyorlarmış. Bu nedenle gizlice tekkeye sokulan ve parçalanan sığırı görememişler. Sûrî halkı ertesi gün sığırlarını arama bahanesiyle erkenden tekkenin önünde gelmişler ve Şeyh'e içeriyi aramak istediklerini söylemişler. Ahmed Yesevî bunlara hitaben, “*Girin itler, girin köpekler!*” demiş ve Sûriler tekkenin içine girmişler. Tam bu esnada Allah'ın hikmetiyle hemen bir köpek şekline dönüşerek, parçalayıp getirdikleri sığırı yemeye başlamışlar. Dışarıdan bu durumu görenler çok korkmuş ve hemen tövbe edip Şeyh'e yalvarmışlar. Ahmet Yesevî bunun üzerine onları hemen insan biçimine geri çevirmiş. Fakat bu fenalığın yadigarı olarak kuyrukları bâkî kalmış ve kuyruk bütün zürriyetlerine intikal etmiş (1976: 39). Fenalık peşinde olan insanların hayvan donuna dönüştürülmesi motifinde bu kişilerin tekrar insana dönüştüğünde fenalığın göstergesi olarak kuyruğun kalması hayvan sembolizmine bağlı olarak kötülük ve kuyruk arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Kuyruğunu ısırın yılan figürü ouroboros, döngüsel zamanın sembolüdür. Hatice Kalkan ve Özkan Deniz'e göre ouroboros Antik Mısır'a kadar dayanmaktadır. Ouroboros kendi kuyruğunu ısırarak tam bir çember şeklini almış bir yılanıdır. Bu figür kendi kendine çoğalabilme, süreklilik ve sonsuz bir yaşama geri dönüş anlamı taşımaktadır. Ayrıca ouroboros figürü aynı anda hem doğanın bütünlüğünü hem de gökyüzü ile yeryüzünün birleşmesini simgeler (2021: 2335). Yılanın hem yeryüzünde hem de yeraltında yaşaması onun gizemli olarak algılanmasına neden olmuştur. Yılanın başı ve kuyruğu zamanı simgelerken kuyruğunu ısırması yaşam ve ölümü sembolize etmektedir. Frazer'a göre Budistler, Dünya'nın kuyruğu ağzında bir balığın sırtında olduğuna inanır ve balık uyuyunca yanlışlıkla kuyruğunu ısırırsa acısıyla sarsılır ve böylece depremler olur (2018: 219). Kuyruğunu ısırın yılan figürü ouroboros kuyruğunu her ısırıldığında acı ile ölümü ve yaşamı hatırlatır. Türklerin de etkisinde kaldığı Budizm'de kuyruğunu ısırın balık inancı ile kuyruğunu ısırın yılan anlayışı yaşam ve ölüm arasındaki bağı sembolize etmede birbiri ile örtüşmektedir.

Türk mitolojisinde dünyanın sonu ile ilgili anlatılarda varlıklar korkunç bir şekilde tasvir edilir. Abdülkadir İnan, dünyanın sonu ile ilgili Telengit rivayetini şöyle nakleder:

“Kalgançı çak geldiği, kara yer ateşle kaplandığı zaman büyük hakan ata tanrı (kayra kaan ada kuday) kulaklarını tıkar, o çağda dünya bozulur; yer ve insan nesli mahvolur. Fitne ve fesat saçan gaddar rüzgâr insanları heyecanlandırır. Töre bozulur. Tepeler çalkanır; demir üzeninin dibi delinir. Çuvaldızın deliği yırtılır. Ulus bozulur. Kara böcek (gibi insan) kanatlanır, gözlerine kan dolar; kara su kanla karışık akar yer uğuldar, dağlar sallanır, çukurlar, hendekler yıkılır, gök gürler, kenarı açılır, deniz çalkanır, dibi görünür, yerin altı üstüne gelir; yosunlar öğütülüp kül (toz) olur, gök sallanıp eteği açılır, deniz dalgaları dibi görünür; deniz dibinden dokuz parça kara taş çıkar, dokuz taş dokuz yerinden yarılr her taştan dokuz çemberli dokuz sandık çıkar, her sandıktan demir atlı dokuz kişi çıkar, bu kişilerden ikisi başkan olur. Bunların bindikleri atlar “vuruşkan ulu sarı” olur, ön ayakları kılıçlı, kuyrukları kamalı olur, ağaca rastlarsa ağacı keser, canlıya çarparsa canlıyı mahveder; il güne rahat olmaz.” (1986: 24-25).

Bu kıyamet anlatısında vuruşkan ulu sarı atların ön ayaklarının kılıçlı, kuyruklarının da kamalı olması olayın ürkütücülüğünü ön plana çıkarmada önemlidir. Kuyruğun ölüm sembolize etmesi bu anlatıda açıkça görülebilir.

Şamanlar, ruhsal alemi temsil eden pek çok sembolik eşyayı ve resimleri üzerlerinde taşır, davullarına resmederler. Atiye Nazlı'ya göre şamanlar, kıyafetleri ile kendilerini kuyruklu bir varlığa dönüştürmek için sırtlarına uzun kumaş şeritleri takarlar. Bu kıyafetlerin bazıları siyah ve kırmızı kumaş parçalarından oluşur ve saçaklı bir kuyrukla biter (2023: 196). Türk kültüründe doğaüstü varlıkların kuyruklu tasarımları şamanların kıyafetlerine de yansımıştır. Şaman, ruhsal yolculuğunda evrenin katmanları arasında dolaşır ve kendini de kısmen bu ruhlar aleminin içine sokmak için onlara benzemeye çalışır. Lvova ve diğerlerinin aktardığına göre ruhsal bir yolculuk esnasında Teleüt şamanı ile ruhlar arasında geçen aşağıdaki diyalog dikkat çekicidir. Şaman ayin esnasında varacağı yere geç kalır ve bundan memnun kalmayan ruhlar ona şöyle seslenirler:

Alay, alay, alay, alay kam!

Beklemekten yorulduk!

(Yapacak bir şey olmadığından) saksığının kuyruğunu kestim!

Kara toprak mı kazıyordun?

Sert ağaç mı yontuyordun? (2013: 136).

Şamanın ruhlarla buluşacağı yere geç kaldığında ruhların ona kızgınlığını bildirmek için saksığının kuyruğunu kesmesi, şamanın yardımcı ruhunu yok etmesi anlamındadır. Yaşar Çoruhlu'ya göre Türk inanış sistemlerinde genel olarak kuşlar bir ruhu temsil eder. Özellikle Cennet'in temsilcisi olarak kabul edilen ve şamanla özdeşleşen kaz ve kuğu gibi kuşların yanı sıra saksığan iyi haberin temsilcisidir ve saksığanın şamanı koruduğuna inanılır (1999:176-177). Şaman mitinde şamanla özdeşleşen bir kuşun kuyruğunu kesmek özelde şamanı cezalandırmaktır.

Anadolu sahasında hayvan taklitlerinin içinde olduğu seyirlik köy oyunlarında oyunculara kuyruk takılır ve oyunun bir aşamasında bu kuyruklar tutuşturulur. Metin And'ın tespitine göre Tunceli'nin Pertek ilçesinin bir köyünde *domuz avı* oyununda biri domuz olur. Bu kişinin üzerine bir battaniye örtülür, sopadan bir kuyruk yapılır. Köylü tarlasını bu domuzdan kurtaramaz. Tüfeğiyle ateş eder, domuzun kuyruğundaki sopaya sarılı yağlı ya da gazlı bez ateşe verilir, böylece köylüler domuzdan kurtulduklarına sevinirler. Tokat'ın Dazmana köyünde oynanan *fare oyununda* ise bir kişi kara bir giysi giyer, uzunca bir değnekten bir kuyruk yapılır, bu kuyruğun üzerine gaz yağlı bir bez sarılır. Fare, sedirin altına saklanır, gizlice çıkar, gezer, koşar, oynar, o sırada seyircilerden biri kedi sesi çıkarır. Sesi duyan fare, kaçarken kuyruğu ateş alır, oradan oraya koşar, kuyruğunu çevresine sallar, meydanda bulunanların üstünü başını yakar (212: 214, 226). Her iki oyunda kuyruğun yakılması ve olumsuz bir varlık olarak görülen hayvanlardan kurtulma isteği kuyruk ve ölüm arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Sonuç

Türler, bozkır hayatında hayvanlarla iç içe yaşamış ve onları inanç dünyasında önemli bir yere sokarak özelliklerine göre onlara tanrısallık yüklemişlerdir. İnanç dünyasında yaratılışa anlam katmak için insanın çevresini ve kendini sürece dahil ederek yaratılışı başlatan veya yaratılıştaki önemli bir yere sahip olduğuna inandığı ruhları, yarı hayvan, yarı insan olarak tasavvur etmesi, çevresi ile kurduğu duygusal bağ ile yakından ilgilidir. Hayvanların güçlü, gizemli ve korkutucu yönleri insanın zihnini derinden etkilemiş ve kendinde olmayan vasıfları hayvanların uzuvları ile sembolik olarak inanç dünyası üzerinden kendine aktarmıştır. Mitler ile de bu aktarımı kutsallaştırmıştır.

Yarı hayvan, yarı insan şeklindeki ruh tasavvurlarında hayvanların güçlü yönlerini ön plana çıkaran uzuvları kullanıldığı gibi onların kötü yanlarını veya korkutucu yönlerini öne çıkaran uzuvları da kullanılmıştır. Hayvanların gücü ve gizemi yansıtan uzuvları sadece bu ruhların tasarımı değil inanç dünyasında günlük hayatın içinde talih veya kötü ruhlardan korunmak için de kullanılmıştır. Türk kültüründe kimi zaman bahçe, ahır veya evlerin görünen yerlerinde boynuzun güç ve kudreti simgeleyen algısı ile boynuzlu hayvan kafatasları nazardan ve kötü talihten korunmak için asılmıştır. Hayvan uzuvlarının anlatı, inanç ve ritüellere yansımalarının kökeni de mitsel algıya dayanmaktadır. Türk kültüründe olumlu manada bilinçaltına yerleşen boynuz, kafatası, kemik gibi hayvan uzuvlarının yanı sıra pek çok anlatı ve ritüelde karşımıza çıkan kuyruk, mitsel algıda bilinçaltına olumsuz bir manada ölüm ile ilişkili olarak yerleşmiştir. Savaş öncesi Türk alplarının atlarının kuyruklarını keserek ölümü benimsemesi ve ona hazırlanması, Türk obalarındaki hükümdar çadırlarına ölüm ve sonrasını simgeleyen hayvan kuyruklarının asılması, yörük obalarında bir erin atının kuyruğunun kesilmesi ile onun ölü kabul edilmesi anlayışı, anlatılarda kötülüğü simgeleyen insanların kuyruklu olarak tasarlanması, Anadolu'da köy seyirlik oyunlarında taklidi yapılan kuyruklu bir hayvanın kuyruğunun yakılması ile o hayvanın ortadan kaldırılması algısına bakılarak kuyruğun Türk kültüründe olumsuz bir anlam içerdiği, inanç dünyamızda ölüm ile yakından ilişkili olduğu açıkça görülebilir.

Kaynaklar

AND, M. (2012). *Oyun ve Bugü*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- ANOHİM, A. V. (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*. (Çev.: Zekeriya Karadavut, Jannet Meyermanova), Konya: Kömen Yayınları
- BAYAT, F. (2017). *Türk Mitolojik Sistemi. C. 1*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- BEYDİLİ, C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap Yayın.
- BİLGİLİ, N. (2020). “Kozmolojik Bir Kağan, Oğuz Kağan”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi 1-21*.
- ÇIBLAK, N. (2013). “Tarsus Kültürünün Tanıtımında Şahmeran Efsanelerinin Önemi”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 185-196.
- ÇORUHLU, Y. (1999). *Türk Mitolojisinin ABC’si*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- ÇORUHLU, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- DİLEK, İ. (2021). *Türk Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- ELİADE, M. (2009). *Dinler Tarihine Giriş*, (Çev.: Lale Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- ERGİN, M. (2018). *Dede Korkut Kitabı I-II*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERGUN, M. (2013). *Yakut Destan Geleneği*. Ankara: TDK Yayınları.
- ESİN, E. (2006). *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- FRAZER, J. G. (2018) *Adonis, Attis, Osiris*. (Çev. İsmail Hakkı Yılmaz), İstanbul: Pihan Yayıncılık.
- GACAR, Ş. (2020). Hayvan Folkloru Bağlamında Türk Dünyası Ekolojik Destanları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- GEZGİN, D. (2014). *Hayvan Mitosları*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- GÖMEÇ, S. (2016). “Türk Kültüründe At”, Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır, (Hz. Hasan Bahar vd.), 819-834, Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- İNAN, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul: MEB Basımevi.
- İNAN, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: TTK Yayınları
- KAFESOĞLU, İ. (1977). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KALAFAT, Y. (2011). *Türk Kültürlü Halklarda Tematik Halk İnançları*. Ankara: Berikan Yayınları.
- KALKAN, H.; Deniz, Ö. (2021). “Yılan Figürü ve Sembolizm.” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10.3: 2328-2344.
- KARAAĞAÇ, M. (2013). Malatya’da Geçiş Dönemleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KÖPRÜLÜ, F. (1976). *Türk Edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KÜÇÜK, M. A. (2017). “Geleneksel Türk Dini İnanışlarından Mitolojiye: “Ölüm/Obur Ruhlar” *Gazi Türkiyat*, Bahar 2017/20: 25-53.
- LVOVA, E. L.; OKTYABRSKAYA, İ.V., vd. (2013). *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri (Kâinat ve Zaman, Nesneler Dünyası)*, (Çev.: Metin Ergun). Konya: Kömen Yayınları
- NAZLI, A. (2023). *Türklerin Kayıp Kültü! Ejderha*. Konya: Kömen Yayınları
- ÖGEL, B. (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş 6*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÖGEL, B. (1993). *Türk Mitolojisi I*. Ankara: TTK Basımevi.
- ÖGEL, B. (2001) *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*. İstanbul: MEB.
- ROUX, J. P. (2005). *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* (Çev.: Aykut Kazancıgil-Lale Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınları
- SÜLEYMANOV, A.; İBRAHİMOV, vd. (2014). *Başkurt Destanları I*. Ankara: TDK Yayınları.

- USER, H. Ş. (2007). “Eski Türk Çağında Hayvan Tözlerinden Devlet Sembollerine.” *Belleten*, 71(262), 843-856.
- UYSAL, Y.; GENÇELİ, M. (2021). *Türk Mitolojisinde Deus Absconditus ve Demiurğlar, Mitoloji Araştırmaları 3*, (ed. İbrahim Gümüş). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- YILMAZ, A.; TORAMAN, A. (2020). “Türk Kültüründe At Kuyruğu Bağlama ve Kesme Geleneği Üzerine Bazı Tetkikler”. *History Studies International Journal of History*, 12(3), 745-763.
- ZEYREK, H. (2023). Şırnak İlinde Halk İnançları ve Uygulamaları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

- URL- 1. KARAKURT, D. Türk söylence
sözlüğü.chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcgglefindmkaj/https://upload.wikimedia.
org/wikipedia/commons/0/00/TurkSoylenceSozluğu.pdf. (Erişim Tarihi: 28.12.2023)